

BESKID MAKOWSKI

I. GEOGRAFIA

1. Wiadomości ogólne

a) Położenie

Beskidy Zachodnie jako część Zewnętrznych Karpat Zachodnich

b) Granice

Wadowice – Kalwaria Zebrzydowska – Izdebnik – Biertowice – Rudnik – Jawornik – Myślenice – Rabą do Dobczyc – Czasław – doliną Krzyworzecki przez Poznachowice Dolne i Wiśniową – Wierzbanowa – Przeł. Wierzbanowska – Przeł. Wielkie Drogi – Kasina Wielka- Kasinianką do Kasinki Małej – Rabą do Lubnia – potokiem Lubieńka – potokiem Krzczowskim do Naprawy – potokiem Naprawka – potokiem Malejówka do Jordanowa – Skawą przez Maków Podhalański, Suchą Beskidzką i Zembrzyce do Wadowic.

c) Z czym graniczy

Od północy: Pogórze Wielickie

Od zachodu: Beskid Mały i Beskid Żywiecki

Od południa: Beskid Żywiecki i Beskid Wyspowy

Od wschodu: Beskid Wyspowy

Od półn-wsch.: mały fragment z Pogórzem Wiśnickim

d) Podział

- Pasma Lubomira i Łysiny (Lubomir 904 m n.p.m.)
- Pasma Glichowca (Glichowiec 523 m n.p.m.)
- Pasma Barnasiówki (Barnasiówka 566 m n.p.m.)
- Pasma Babicy (Babica 727 m n.p.m.)
- Pasma Koskowej Góry (Koskowa Góra 866 m n.p.m.) wraz z masywami Stołowej Góry i Przykca
- Masyw Zembalowej (854 m n.p.m.)
- Pasma Chełmu (Chełm 603 m n.p.m.)
- Grupa Żaru, Lanckorońskiej Góry i Jaroszewickiej Góry

2. Hydrografia

a) Rzeki z ważniejszymi dopływami

Raba (źr. Przeł. Sieniawska) – lewobrzeżne: Lubieńka (w górnym biegu Krzczówka), Krzczonówka, Kaczanka, Trzebuńka, Bysinka; prawobrzeżne: Kasiniczanka, Suszanka, Krzywiczanka, Ziębówka, Talagówka (Kobyłok), Trzemesnianka, Krzyworzecka

Skawa (źr. Przeł. Spytkowicka) – prawobrzeżne: Malejówka, Wieprzec, Żarnowianka, Paleczka, Stryszówka

Skawinka/Cedron (żr. Pasma Chelmu) – prawobrzeżne: Harbutówka z Gościbią i Jasieniczką

Krzyworzeka/Smarkawka (żr. Przeł. Wierzbanowska) – lewobrzeżne: Kobielnik, Lipnik, Olszanica

Wododział Skawy i Raby: Naprawa – Kowalówka – Grzybkówka – Groń – Przeł. Jabconiówka – Magurka – Syrkówka – Koskowa Góra – Skorutówka – Przeł. Szklarska – Babica

b) Zbiorniki wodne

Jezioro Dobczyckie – zaporowy zbiornik retencyjny powstały w 1986 r. na Rabie. Zbiornik służy jako częściowe źródło poboru wody do celów komunalnych m.in. dla Krakowa (ponad 50%), ochrona przed powodzią doliny Raby poniżej zapory (zapora ziemna ma długość 617 m i wysokość 30 m), oraz produkcja energii elektrycznej (poniżej zbiornika elektrownia wodna o mocy 2,5 MW). Mimo braku funkcji rekreacyjnych zbiornika od 2014 r. istnieje możliwość zwiedzania korony zapory.

Jezioro Mucharskie – zaporowy zbiornik retencyjny powstały na Skawie. Budowę zbiornika rozpoczęto w 1986 r., a oddano do użytku w 2017 r. Była to najdłużej trwająca inwestycja hydrotechniczna w Polsce. Zapora ziemna z rdzeniem glinowym o długości 640 m i wysokości 54 m. Głównymi celami zbiornika są: ochrona przeciwpowodziowa doliny Skawy poniżej zapory (m.in. Wadowic) i doliny Wisły (m.in. Krakowa), ochrona przed skutkami suszy, wprowadzenie elementu wzbogacającego krajobraz i ekosystem na terenach otaczających zbiornik, produkcja energii elektrycznej, stworzenie warunków rozwoju turystyki i rekreacji na terenach przyległych do zbiornika z zapewnieniem powszechnego dostępu do jeziora, wykorzystywanie wody ze zbiornika dla celów komunalnych i przemysłowych na terenie województw małopolskiego i śląskiego.

Zalew rekreacyjny w Sułkowicach – oddany do użytku w 2012 r. na rzece Gościbia.

c) Wodospady

wodospad na Wielkiej Suszance – ponad 2 m wysokości, położony w trudno dostępnym miejscu

3. Komunikacja

a) Drogi

- droga krajowa nr 7 (Gdańsk – Chyżne) / „Zakopianka” z Krakowa do Zakopanego
- droga krajowa nr 28 (Zator – Medyka) stanowi południowo-zachodnią granicę Beskidu Makowskiego
- droga krajowa nr 52 (Głogoczków – Bielsko-Biała) stanowi część północnej granicy Beskidu Makowskiego. W planach jest jej przebudowa w ramach S52 – Beskidzkiej Drogi Integracyjnej. Przebieg DK52 w znacznym stopniu pokrywa się z historycznym Traktem Cesarским. Inicjatorem budowy tej drogi w latach 1772-1785 był cesarz Józef II. Nazwano ją wówczas „Pierwszą Główną Szosą Handlowo-Pocztową”. Była to brukowana, kamienna droga z Białej do Podgórze (południowy fragment w kierunku Podgórze nazwano „Drogą Cesarską nr 8”), stanowiła część słynnego później traktu lwowsko-wiedeńskiego. W 1775 roku ukończono wariant trasy przez Izdebnik, Sułkowice, Jawornik, Myślenice, Dobczyce, Gdów. Trakt ten posiadał 29 stacji pocztowych. Najbliższa znajduje się pobliżu rozwidlenia dróg w Izdebniku, następna była dopiero w Myślenicach. Obsłudze przejeżdżających służyły karczmy – przy „gościńcu cesarskim” w Krzywaczce było ich aż pięć.

b) Koleje

- Fragment Galicyjskiej Kolei Transwersalnej na odcinku Sucha Beskidzka – Jordanów wraz z odgałęzieniem z Suchoj Beskidzkiej do Podgórze (Kraków Płaszów) – pierwotnie oddane do użytku 22 grudnia 1884 r.
- Fragment Kolei Miast Śląskich i Galicyjskich z Kalwarii Zebrzydowskiej do Wadowic z 1888 r.
- na odcinku Wadowice – Skawce (zamknięty w 1988 r.) fragment powstałej w 1899 r. linii kolejowej nr 103 (Trzebinia-Skawce)

II. PRZYRODA

1. Fauna i flora

Fauna i flora Beskidu Makowskiego nie odbiega swoją charakterystyką od reszty ościennych mezoregionów. Do ciekawostek można zaliczyć fakt sporadycznej obecności wilka i niedźwiedzia na tym terenie.

2. Przyroda nieożywiona

a) Budowa geologiczna

Obszar Beskidu Makowskiego zbudowany jest ze skał osadowych (tj. piaskowce, zlepieńce, łupki, margle) zwanych fliszem karpackim, który tworzył się od dolnej kredy po oligocen. Flisz karpacki powstał w basenie sedymentacyjnym Oceanu Tetydy, w którym były mniejsze baseny oddzielone od siebie grzbieciami podmorskimi tzw. kordylierami. W każdym z tych zbiorników osadzany był materiał różniący się między sobą, który z czasem zaczął przekształcać się w serie skalne. W trakcie ruchów górotwórczych skały zostały pchnięte na północ i nasunięły się na siebie w postaci płaszczowin. Na powierzchni Beskidu Makowskiego znajdują się trzy jednostki: płaszczowina magurska (najwyższa), śląska i podśląska (najniższa). Granice nasunięć płaszczowin są bardzo dobrze widoczne w rzeźbie terenu.

Płaszczowina magurska nasunięta jest na płaszczowinę śląską. W terenie tworzy wyraźny próg rysujący się wzdłuż: Pasma Chełmu – Szklanej Góry – Pasma Babicy – Chełmu – Kamiennika – Lubomira – Wierzbnowskiej Góry. Budują ją: eoceńskie pstry łupki, piaskowce pasierbieckie oraz warstwy hieroglifowe, a także oligoceńskie piaskowce skupione w warstwach podmagurskich, magurskich i nadmagurskich.

Płaszczowina śląska buduje północną część Beskidu Makowskiego (pasma Barnasiówki, Glichowca, Jaroszowicką Górę, Żar i Lanckorońską Górę). W jej skład wchodzi m.in. warstwy lgockie, istebniańskie, godulskie z okresu kredy, a także młodsze eoceńskie piaskowce ciężkowickie i warstwy hieroglifowe.

Płaszczowina podśląska odsłania się w oknach tektonicznych w Sułkowicach, Jasienicy, okolicy Bysiny, Myślenic, Zasani i Wiśniowej. Budują ją mało odporne łupki i margle.

b) Źródła mineralne

Beskid Makowski nie jest bogaty w źródła mineralne. Słabe źródła solankowe występują jedynie w okolicach Kotonia i Tokarni.

c) Ciekawostki geologiczne

We wschodniej części Lanckorońskiej Góry przez utwory fliszowe przebiega żyła wulkaniczna, zbudowana z porfiryty i jaspisu. Druga taka żyła, kilometrowej długości, znajduje się w pobliskiej Górze Żar.

d) Atrakcje przyrody nieożywionej

Granit z Bugaja – grupa skał granitowych w dolinie Bugajki. Istnieje wiele teorii na temat pochodzenie tych skał. Można spotkać się z różnymi opracowaniami, w których przypisuje się im przemieszczenie w rejon Bugaja jako porwak tektoniczny, olistolit lub nawet skała związana ze zlodowaceniem południowym. Został odnaleziony w 1884 r. podczas budowy linii kolejowej.

Czartowski Kamień/Diabelski Kamień w Stróży – 6,5 m wysokości ambona zbudowana z piaskowca magurskiego, znajduje się na wschodnich stokach Pękalówki tuż przy żółtym szlaku z Kotonia do Pcimia.

Mazurowe Skały – skały zbudowane z piaskowca istebniańskiego, który wydobywany był niegdyś w tym miejscu. Znajdują się w miejscowości Łęki, przy drodze z Osieczan do Trzemeśni. Stanowią wyraźne zakończenie opadającego do doliny Trzemeśniarki grzbietu Trupielca.

Głazy narzutowe – pozostałości zlodowacenia Sanu II (krakowskiego) kiedy to lądolód wniknął w Pogórze Wielkie, znajdowane m.in. w Biertowicach, Jaworniku, Myślenicach, Dobczycach (są to fragmenty kwarcytów, czerwonych porfirów, wiśniowych granitów z Gór Skandynawskich).

Rowy rozpadlinowe (efekt występowania ruchów grawitacyjnych) na południowym stoku Gronia w paśmie Kotonia.

Podwójny grzbiet na Kamienniku w paśmie Lubomira i Łysiny.

Mysiorowa Dziura – jaskinia szczelinowa, znajdująca się na południowo-zachodnich stokach Kurczyny w miejscowości Zagórze. Długość jaskini wynosi 170 m. Udostępniona do zwiedzania.

Jaskinia szczelinowa Pod Zębem na Kamienniku w paśmie Lubomira i Łysiny. Również na Kamienniku, w rejonie dawnego Kamieniołomu Nad Piekłem, znajdują się dwa schroniska skalne, Porębska Koleba i Schronisko Andrzejkowe.

3. Ochrona przyrody

a) Rezerваты przyrody

Zamczysko nad Rabą – rezerwat krajobrazowy, u podnóża góry Uklejna w Myślenicach. Utworzony w 1962 r. w celu ochrony ruin warowni z XIII w. oraz kwitnącego bluszczu pospolitego i lasu jodłowego z domieszką świerka i sosny. Pozostałością średniowiecznej warowni jest fragment wieży (stołpu) zbudowanej z miejscowego kamienia. Była to masywna baszta wraz z drewnianymi zabudowaniami gospodarczymi otoczonymi obwałowaniami drewniano-ziemnymi. Od stoków Uklejny całość oddzielała sucha fosa. W XV w. wieża została wysadzona w niejasnych okolicznościach.

Las Gościbia – rezerwat krajobrazowy utworzony w 2001 r. na północnych stokach Babicy w Harbutowicach, chroni obszar źródłkowy rzeki Gościbia (stanowi źródło wody pitnej dla Sułkowic), buczynę karpacką, fragment boru dolnoregłowego oraz niewielkie płyty łęgów jesionowych.

b) Niektóre pomniki przyrody

– ożywionej

Lipa Marysieńka – 482 cm obwodu, przy kościele pw. Św. Jana Chrzciciela w Dobczycach.

Cisy Raciborskiego – dwa cisy, rosnące w Harbutowicach w przysiółku Chodników, przy czarnym szlaku prowadzącym ze wsi na Bieńkowską Górę. Odkryte przez słynnego polskiego przyrodnika prof. Mariana Raciborskiego, dzisiaj noszą jego imię. Za pomnik przyrody uznane zostały już w 1934 r., jednak podstawę prawną do tego tytułu uzyskały na mocy uchwały Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie w 1954 r.

– nieożywionej

„**Diabelski Kamień**” w Rudniku – dwie formacje skalne: maczuga oraz mur skalny o długości ok. 30 m, zbudowane z piaskowca istebniańskiego. Obiekty znajdują się na północnych stokach pasma Barnasiówki, są prawnie chronione jako pomnik przyrody.

c) Użytki ekologiczne

„**Sucha Polana**” – od 2000 r. podlega prawnej ochronie ze względu na występujące tam zbiorowisko roślinne szafranu spiskiego (krokus) – najdalej na północ wysunięte stanowisko w Karpatach. Celem ochrony są zespoły łąk górskich i torfowisk niskich.

„**Młaka źródliskowa**” – od 2000 r., północne stoki Uklejny. Śródleśna młaka ziołoroślowa, na której występują także niewielkie zarośla wierzby uszatej. Ochrona stosunków wodnych.

„**Mokradło śródleśne**” – od 2000 r., północne stoki Uklejny. Śródleśna młaka ziołoroślowa.

d) Obszar Natura 2000 (Dyrektywa Siedliskowa)

Kościół w Węglówce – miejsce nocowania (wieża kościoła pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy) oraz żerowania (las i tereny rolnicze) kolonii rozrodczych nocka dużego (nawet 500 osobników) i podkowca małego (10 osobników).

Raba z Mszanką – planowany na 2019 r.

III. HISTORIA

- paleolit (20-10 tys. lat p.n.e.) – najstarsze ślady bytności człowieka
- mezolit (środkowa epoka kamienia 7 tys. lat p.n.e.) – przejście myśliwych do osiadłego życia i rolnictwa. Bogate w artefakty stanowiska w Sułkowicach na Gościbii, w Mucharzu i Stroniu
- neolit – najstarsze ślady pobytu człowieka w górskiej części regionu. Skorupy naczyń, narzędzia i broń znalezione w Lubniu i na Górze Zamkowej w Dobczycach
- osadnictwo wczesnosłowiańskie w Paśmie Ostrysza w VII-IX w., którego pozostałością jest 20 mogił ciepłopalnych, tzw. kurhanów
- od XIII w. rozwój wymiany handlowej i powstanie szlaku handlowego (solnego) z Wieliczki na Węgry, budowa osad w Pcimiu i Osieczanach oraz strażnic, bron w dolinach karpackich. Pierwsza warownia powstała na stoku Chełmu, kolejna u podnóża Uklejny znana dzisiaj jako Zamczysko nad Rabą (należała do księcia krakowskiego)
- 1311 r. Władysław Łokietek przebywał na zamku dobczyckim z całym dworem podczas buntu wójta Alberta w Krakowie
- XIV w. budowa zamków:

Dobczycki – wzniesiony w I poł. XIV w., w XVI w. przebudowany przez Lubomirskich, w XVII w. rozbudowany przez Jordanów. Za panowania króla Kazimierza Jagiellończyka mieściła się tu „akademia” dla jego synów: Zygmunta, Aleksandra, Władysława, Jana, Fryderyka i Kazimierza, który został później kanonizowany (1602 r.). Pobierali oni nauki pod okiem księdza Jana Długosza. Zamek był niszczone podczas potopu szwedzkiego, najazdu Jerzego II Rakocznego oraz w 1702 r., podczas wielkiej wojny północnej. Zamieszkiwany do początku XIX w., później rozgrabiony przez lokalną ludność. Dzisiaj znajduje się w nim muzeum.

Lanckoroński – w I poł. XIII w. powstał pierwszy gród obronny przekształcony sto lat później w zamek (za czasów Kazimierza Wielkiego). Gród ten, jak i późniejszy zamek, chronił granicę (na Skawince) między ziemią krakowską a księstwem oświęcimskim, które od 1327 r. było pod kontrolą króla Czech, Jana Luksemburskiego. Zamek był jednym z głównych punktów oporu podczas konfederacji barskiej.

Barwałd na Włodkowej Górze (Żar) – strzegł wschodnich granic księstwa oświęcimskiego. Został wysadzony w powietrze na rozkaz Kazimierza Jagiellończyka, by nie dostał się w ręce Macieja Korwina, który sprzymierzył się z zakonem krzyżackim przeciwko Polsce. Pozostałości

zamku zostały wykorzystane przy budowie kaplicy św. Marii Magdaleny przez Mikołaja Zebrzydowskiego. Z zamkiem związana postać Katarzyny Skrzyńskiej, która trudniła się napadami i rabunkami.

- 1410 r. Władysław Jagiełło w uznaniu za zasługi nadał Zbigniewowi z Brzezia tenutę lanckorońską – zamek wraz z 16 wsiami, później starostwo lanckorońskie wraz z zamkiem dzierżawili Zebrzydowscy, Wolscy, Czartoryscy
- w XVI w. większość wsi we wschodniej części Beskidu Makowskiego należała do rodziny Jordanów herbu Trąby, którzy wywodzili się z Zakliczyna (Pogórze Wielickie). Wawrzyniec Spytek Jordan był kasztelanem krakowskim, właścicielem wójtostwa w Myślenicach, w 1564 r. założył miasto Jordanów
- XV/XVI w. ośrodek hutnictwa szkła: Więciórka, Zasań, Osieczany, Stróża. Największa huta w Trzebuni zwana była hutą myślenicką
- 1600-1617 Mikołaj Zebrzydowski rozpoczyna budowę Kalwarii i Sanktuarium Maryjnego, jego dzieło kontynuuje syn Jan. Sprowadza bernardynów i zakłada miasteczko Nowy Zebrzydów, późniejszą Kalwarię Zebrzydowską
- 1608 r. Sucha staje się siedzibą klucza Komorowskich a później Wielopolskich
- 1649 r. Filip Bolisęga wywołał zbrojne wystąpienie chłopów w Kasince, przeciw uciskom i wyzyskowi ze strony dzierżawców i dworu. Został stracony w 1654 r.
- 1651 r. bunt chłopski na Podhalu pod wodzą Kostki Napierskiego. W powstaniu brali udział chłopci z Pcimia, Stróży i Łętowni. Agitatorem chłopów i pomocnikiem Napierskiego był nauczyciel z Pcimia – Marcin Radocki
- 1655 r. potop szwedzki – zajęcie Lanckorony przez wojska gen. Roberta Douglasa, spalenie Myślenic, zniszczenie zamku w Dobczycach
- 1768-1772 konfederacja barska:

złożony głównie z polskiej szlachty ruch zbrojny, mający na celu obronę wiary rzymskokatolickiej i usunięcie z terenów Rzeczypospolitej obcych wojsk. Konfederacja dążyła do zniwelowania kurateli Rosji (zniesienia ustaw wymuszonych przez Imperium) i obalenia króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W listopadzie 1769 r. doszło do pierwszego starcia konfederatów z wojskami rosyjskimi- na granicy Lanckorony z Jastrzębią. Polską szlachtą zwycięsko dowodził Kazimierz Pułaski. Rok później z pomocą przybywa francuski pułkownik Karol Dumouriez oraz de la Serre, wraz z oficerami i inżynierami, w celu pomocy przy budowie fortyfikacji i obsadzaniu twierdzy. 21 lutego 1771 r. pod jeszcze nieprzygotowaną do obrony twierdzą przybywa pułkownik Aleksander Suworow na czele 1800 żołnierzy. Po kilkugodzinnej obronie twierdzy konfederaci rozzgromili wroga. Podczas szturm ginie brat dowódcy Moskali. Trzy miesiące później, 23 maja rozgrywa się kolejna bitwa, tym razem w okolicy Lanckorony. 4500 żołnierzy rosyjskich pod dowództwem Drewicza i Szepielewa atakuje mocno osłabiony oddział konfederatów, dla których walka kończy się tragicznie. Około 300 konfederatów poniosło śmierć, a ich ciała pochowano w pobliskim lesie, który do dziś nazywany jest „Grobami”.

Głównym punktem oporu konfederacji na terenie Beskidu Makowskiego była twierdza lanckorońska. Dzięki unowocześnieniu założeń obronnych twierdza nie została zdobyta, aż do momentu poddania jej wojskom austriackim w 1772 r. Z twierdzą związana jest na pół legendarna postać Maurycego Beniowskiego, znanego awanturnika, podróżnika i żołnierza, autora głośnych pamiętników z 1797 r., dzięki którym zdobył sławę na całym świecie. Swoją rolę w popularyzacji osoby Beniowskiego miał Juliusz Słowacki, pisząc poemat „Beniowski”. Rola Beniowskiego w obronie twierdzy nie jest do końca jasna, wiadomo tylko, że tu przebywał i uczestniczył w działaniach, ale nie wiadomo do końca w jakim stopniu.

- 1772 r. na teren Beskidu Makowskiego wkracza armia austriacka gen. d’Altona, obszar ten zostaje włączony do Cesarstwa Austrii
- 1844 r. otwarcie w Makowie huty żelaza „Maurycy”

- 1846 r. rabacja galicyjska
- 1914 r. rozpoczęcie I wojny światowej. Listopad/grudzień front opierał się na linii miejscowości: Borzęta, Droginia, Łęki, Trzemeśnia, Zasań, Lipnik, Wiśniowa i Kasina Wielka. 30 listopada podczas szturm Rosjan na Krowią Górę nad Trzemeśnią, nad Osieczanami ukazał się obłok z Matką Boską Myślenicką, który spowodował rezygnację i powolny odwrót wojsk rosyjskich. Wydarzenie to jest tylko legendą, prawdziwą przyczyną niepowodzenia Rosjan była gęsta mgła w dolinie Trzemeśnianki, utrudniająca jakiekolwiek działania. Jednak epizod ten nosi nazwę „Cud nad Rabą”. Pozostałościami z okresu I WŚ są cmentarze: Droginia nr 371, Kasina Wielka nr 364, Wiśniowa nr 374, Wiśniowa – wzgórze Dziadkówka nr 373, Jordanów nr 370 (zlikwidowany po II WŚ), Myślenice nr 372 (dwie kwatery na kirkucie, zlikwidowane w czasie II WŚ) oraz okopy (m.in. trzy grupy fortyfikacji rosyjskich pod Trupielcem, system okopów na północnych stokach Babicy i Kijówki)
- 1928 r. w Myślenicach powstaje oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, zostają wyznakowane pierwsze szlaki turystyczne w Paśmie Lubomira i Łysiny
- w nocy z 22 na 23 czerwca 1936 r. marsz Adama Doboszyńskiego na Myślenice, skierowany przeciwko polityce władz sanacyjnych, podczas którego rozbrojono posterunek policji, zdemolowane zostały sklepy żydowskie, dom starosty i próbowano podpalić synagogę
- 1 września 1939 r. Niemcy wkroczyli do Rzeczypospolitej w okolicach Jabłonki, następnie przez Spytkowice skierowali się w stronę Wysokiej. Na linii Jordanów, Góra Ludwika, Rokiciny, Rdzawka, Ponice stacjonował 1 Pułk Korpusu Ochrony Pogranicza, który wraz z 12 Pułkiem Piechoty i 24 Pułkiem Ułanów chronił tyły Armii „Kraków” dowodzonej przez gen. Antoniego Szyllinga. Niestety nie byli w stanie sami sobie poradzić, więc do pomocy została wysłana 10 Brygada Kawalerii Zmotoryzowanej pod dowództwem płk. Stanisława Maczka. Otrzymała zadanie zamknięcia kierunku na Jordanów i Rabkę. Była to jedna z dwóch brygad pancerno-motorowych, którymi dysponowały siły polskie we wrześniu. W jej skład wchodziły różne formacje, które posiadały bardzo różnorodne uzbrojenie, m.in. przestarzałe czołgi Vickers oraz tankietki TKS i TK3. Ich sztab i stanowisko dowodzenia założono w Krzeczowie. W walkach został również wykorzystany pociąg pancerny „Pierwszy Marszałek”, przebywający w tym okresie w okolicach Jordanowa. 3 września obrona 10 Pułku Strzelców Konnych zaczęła się łamać pod naciskiem 2 Dywizji Pancernej pod Naprawą. Szwadron odwodowy i kompania Vickersów uderzyły i odrzuciły Niemców. 24 Pułk Ułanów, kompania Vickersów, dywizjon rozpoznawczy, dywizjon rozpoznawczy bez baterii, batalion saperów zostały nocą przerzucone łukiem Myślenice-Dobczyce na Mszanę do uderzenia na 4 dywizję lekką. Atak nastąpił pod Kasiną Wielką. Dywizja niemiecka została odrzucona aż do rejonu Mszany. W rezultacie Niemcy zajęli Myślenice dopiero 5 września wieczorem. W tym czasie Armia „Kraków” wycofała się na wschód i uniknęła okrążenia. Powracający z frontu Niemcy w październiku 1939 r. rozstrzelali kilkunastu mieszkańców Wysokiej i całkowicie spalili wioskę w odwecie za zdecydowany opór i walkę
- od lutego do sierpnia 1942 r. w jednym z przysiółków Bogdanówki (Polana) w chałupie Franciszka Słoniny ukrywało się dwoje przywódców Konfederacji Tatrzańskiej – Jadwiga Apostoł i Tadeusz Popek (który dostał się do Bogdanówki po brawurowej ucieczce z zakopiańskiego Palace). Po wytropieniu w nocy 22 sierpnia 1942 r., aresztowaniu i okrutnym przesłuchiowaniu, Jadwiga Apostoł została zesłana do obozu koncentracyjnego w Auschwitz, natomiast Tadeusz Popek został rozstrzelany w Zakopanem
- 22 sierpnia 1942 r. eksterminacja mieszkańców Myślenic pochodzenia żydowskiego
- 20 czerwca 1943 r. przeprowadzono pierwszą akcję pacyfikacyjną w Krzeczowie. W nocy z 23 na 24 lipca 1944 r. dokonano pacyfikacji Sułkowic. Innymi spacyfikowane wsiami były: Zawadka, Wiśniowa, Lipnik, Czasław
- silna działalność partyzantki w regionie:

Obwody:

„Chełm” – działający w Paśmie Koskowej Góry, Chełmu nad Stryszowem i w Paśmie Policy;

„Halniak” – Pasma Babicy i Barnasiówki;

„Murawa” – Pasma Glichowca oraz Lubomira i Łysiny. Do obwodu „Murawa” należały oddziały polowe: „Dąb”, „Żółw”, „Prąd”, „Odwet”, „Pościg”, „Śmiały”, „Lisowczycy”, „Potok”, „Szkoleniowy”, „Szczerebiec”. Pierwszym komendantem tego obwodu był Władysław Grodzicki ps. Bronisław, po jego aresztowaniu w 1944 r. – Wincenty Horodyński ps. Kościeszka, a następnie do końca wojny Karol Piskosz ps. Kornel lub Kleofas.

Do najśłynniejszej ich akcji należy odbicie Andrzeja Woźniakowskiego ps. Prawdzic z więzienia Gestapo w Dobczycach (27 lipca 1944 r.). Dzień później w Raciechowicach doszło do utworzenia tzw. Rzeczpospolitej Raciechowieckiej, czyli obszaru pod kontrolą oddziałów i struktur AK. Po wycofaniu okupant umieścił wzdłuż Raby tablice „Achtung Banditen”. 3 września na polanie Suchej miały miejsce msza polowa i uroczyste poświęcenie sztandaru zgrupowania, filmowane przez Tadeusza Franiszyna ps. Jagoda. Ponadto, wbrew powszechnej zasadzie wojny partyzanckiej, oddziały stacjonowały całe lato w jednym miejscu (obóz pod Łysiną – ok. 450 osób), co skutkuje obławą na obóz 10-15 września 1944 r. Ważniejsze starcia miały miejsce na przeł. Zasańskiej oraz o most w Glichowie. Po tych bitwach Niemcy skierowali ok. 1500 żołnierzy w Pasma Lubomira i Łysiny, próbując okrążyć partyzantów, którym udało się wymknąć. Skutkiem akcji było spalenie przez Niemców obserwatorium astronomicznego na Lubomirze oraz straszliwe pacyfikacje 18 września w Wiśniowej, Lipniku, Czasławiu oraz Poznachowicach. 29 listopada 1944 r. bitwa pod Zawadką w Masywie Kotonia

Duży obóz partyzancki znajdował się również w lasach Gościbii, pod szczytem Babicy w Harbutowicach. W lesie zbudowano 4 zamaskowane drewniane baraki, kuchnię z rozpraszaczem dymu, stajnię i magazyn. Było to schronienie oddziału AK „Surowiec” por. Gerarda Woźnicy ps. „Hardy”. Zostali oni przysłani w te strony z obwodu olkuskiego na przetrzymywanie. W pobliżu znajdował się również sowiecki oddział zwiadowczy „Głos” kpt. Jewgienija Bierzniaka „Michajłowa” oraz oddział AL „Tadka”. 10-12 stycznia 1945 r. doszło do potyczki partyzantów z Niemcami. Śmierć poniosło 3 partyzantów i 93 Niemców. Kolejnej nocy wszystkim partyzantom udało się opuścić te tereny i przedostać przez Trzebunię do Stróży

- 20-29 stycznia 1945 r. wejście wojsk sowieckich, „wyzwolenie”, powolne tworzenie się władzy ludowej i antykomunistycznego podziemia.
- Po wojnie nastąpił szybki rozwój przemysłu w regionie. Sułkowicka Spółdzielnia Kowalska „Spółnota”, w 1953 r. przemianowana na Metalową Spółdzielnię Pracy „Kuźnia”, stanowiła jeden z największych ośrodków pracy w regionie. Po upaństwowieniu w 1970 r. staje się największym krajowym producentem narzędzi ręcznych
- 1969 r. koronacja wizerunku Matki Boskiej Myślenickiej przez kardynała Karola Wojtyłę
- 7 czerwca 1979 r. podczas pierwszej pielgrzymki do Polski papież Jan Paweł II odwiedza sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej
- 19 sierpnia 2002 r. druga papieska pielgrzymka do Kalwarii Zebrzydowskiej, podczas której u stóp Matki Bożej Kalwaryjskiej złożył złoty krzyż papieski, wykonany z okazji Roku Jubileuszowego.

IV. ETNOGRAFIA

1. Grupy etnograficzne

Beskid Makowski zamieszkują trzy grupy etnograficzne: Krakowiacy Zachodni (północna część), Kliszczacy (część południowa, w dolinie Raby) oraz Babiogórcy (część południowa, w dolinie Skawy). W okolicach Kasiny Wielkiej i Wierzbanowej można odnaleźć wpływy Lachów

Szczyrzyckich. Nierzadko ludność z okolic Myślenic nazywana była pogardliwie lachami. Niestety widoczna granica pomiędzy tymi trzema grupami już od dawna jest zatarta.

a) Strój

Krakowiacy Zachodni w okolicach Sułkowic – na co dzień mężczyźni nosili płócienne spodnie, białe lub w pionowe biało-czerwone pasy. W powszechnym użyciu były filcowe kapelusze. Modnym nakryciem głowy w okresie międzywojennym, były tzw. mycki, czyli ogromne berety z daszkiem. Od święta zakładali białe płótniaki, podszyte czerwonym materiałem, zakładane na haftowane z przodu koszule oraz czarne portki. Na głowach nosili magierki – płaskodenne, okrągłe czapeczki produkowane w Tyńcu.

Kluszczacy – strój męski składał się z płóciennej koszuli, sukiennych spodni zwanych guniami, skórzanego szerokiego pasa (opaska), ozdobionej rzędem metalowych guzików kamizelki szytej z sukna, niebieskiej lub ciemnoczerwonej, wierzchniego okrycia tzw. guni i filcowego czarnego kapelusza. Spodnie u dołu posiadały rozcięcie (kliszcz), od którego to detalu pochodzi nazwa grupy. Według niektórych nazwa ta pochodzi od zdobienia spodni haftowanym ornamentem w kształcie kłyszcy (obcęg). Noszono też szerokie, płócienne spodnie, tzw. płócionki, gacie (stąd popularna nazwa Kluszczaków – Gaciorze), z mereżką i frędzlami u dołu. Jak podają źródła, kobiecy strój zupełnie się zatracił ze względu na wpływy „krakowskie”.

Strój kobiecy był uboższy niż Krakowianek (mniej cekinów i wstążek na serdakach oraz brak czerwonych koralików). Spódnice zakładane jedna na drugą (najlepiej sześć). Podstawowym elementem był fartuch – spódnica zdobiona jednobarwnym haftem. Na ramiona zarzucano łoktusy – grube wełniane chusty lub płócienne płachty.

Cały dobytek kultury i tradycji regionalnej (stroje, obrzędy ludowe, przyśpiewki, tańce, zwyczaje, zabawy) kultywowany jest przez lokalne grupy i zespoły. Należą do nich m.in. Zespół Pieśni i Tańca Ziemia Myślenicka, Zespół Pieśni i Tańca Elegia z Rudnika, Zespół Kluszczacy z Tokarni. Grupy te corocznie biorą udział w konkursach i wydarzeniach nie tylko w Polsce, ale również za granicą.

b) Tradycyjne zajęcia

Teren Beskidu Makowskiego nie należał do najbogatszych. Licha gleba, słabo rozwinięta hodowla stwarzały niekorzystne warunki do życia, co spowodowało rozwój innych cechów:

- huta szkła – XVII w. w Więciórce i dolinie Trzebuńki (stąd nazwy Sularzowa, Szklana Góra, Przeł. Szklary, Przeł. Szklarska)
- wyrób gontów – XVI w. Jasienica, Bysina
- wyrób klepek bednarskich w Trzebuni – sprzedaż w Wieliczce i Bochni do budowy naczyń, w których transportowano sól
- zabawkarstwo – wsie wokół Makowa Podhalańskiego, Poręba, Bulina
- kamieniarstwo – Trzemeśnia, Poręba, Stróża, Dobczyce, Droginia
- garncarstwo – Myślenice, Dobczyce
- płóciennictwo
- kowalstwo – Sułkowice
- hafciarstwo i koronkarstwo – Maków Podhalański
- garbarstwo – Zembrzyce, Myślenice
- obuwnictwo i meblarstwo – Kalwaria Zebrzydowska i okoliczne miejscowości

2. Zabudowa

a) Zabytkowe obiekty murowane

- kościoły w stylu józefińskim: Harbutowice, Izdebnik, Pcim, Dobczyce
- Sanktuarium pasyjno-maryjne w Kalwarii Zebrzydowskiej wpisane w 1999 roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO
- XIV w. kościół św. Jana Chrzciciela w Lanckoronie; kaplice – cmentarna p.w. św. Krzyża oraz murowana dla upamiętnienia konfederatów barskich
- kościół Narodzenia NMP w Myślenicach (XV w.)
- kościół cmentarny św. Jakuba na Stradomiu w Myślenicach (XV w.)
- XVIII w. Dom Grecki w Myślenicach
- gmach ratusza z lat 1895–99, proj. Jana Sas-Zubrzyckiego, w Myślenicach
- ruiny fortalicji (tu stołu, wieży obronnej otoczonej wałem ziemnym i masywnym płotem) z XIII w. na stokach Uklejny
- kościół parafialny Trójcy Przenajświętszej, ratusz miejski, budynek sądu projektu Jana Sas-Zubrzyckiego w Jordanowie (pocz. XX w.)
- XVIII w. zajazd „Poczekaj” w Jordanowie
- kościół pw. Przemienienia Pańskiego, klasycystyczny (XIX w.) – Sanktuarium Matki Bożej Królowej Rodzin w Makowie Podhalańskim
- pozostałości huty „Maurycy” z XIX w. w Makowie Podhalańskim
- XVII w. dwór w Stryszowie
- budynek dawnej poczty konnej w Izdebniku, unikat na skalę regionu (XVIII/XIX w.)
- późnoklasycystyczny dwór Targowskich w Tokarni (XIX w.)
- ruiny zamków w Dobczycach, Lanckoronie i Barwałdzie
- pomnik Eustachego Sanguszki na Przeł. Sanguszki upamiętnia ukończenie budowy drogi, która stanowi jeden z najciekawszych zabytków drogownictwa, pod względem inżynieryjnym, historycznym i krajobrazowym w polskiej części Karpat Zachodnich. Wybudowano ją w latach 1894-1895, w celu zmniejszenia długości drogi do Suchej i Zembrzyc od Krakowa. Nad inwestycją sprawował pieczę książę Eustachy Stanisław Sanguszko, który w latach 1890-1895 wypełniał urząd marszałka galicyjskiego sejmiku krajowego. Był on również aktywnym działaczem i honorowym członkiem PTT.

Poniżej przełęcz w kierunku Harbutowic znajduje się nietypowy i rzadko spotykany obiekt – zabytkowa studnia z 1912 r., przy której podróżni poili konie. W 2018 r. studnia została odrestaurowana, a z kraniku znów popłynęła woda.

b) Obiekty związane z konfederacją barską

- przydrożny krzyż na płn. stoku Szklanej Góry, upamiętniający miejsce pochówku dwóch konfederatów
- krzyż i tablica na Przeł. Sanguszki z 1999 r. upamiętniające bitwę pod Grobami
- drewniana kaplica pw. Św. Michała otoczona cmentarzem przy niebieskim szlaku w Lesie Groby, upamiętniające miejsce wtórnego pochówku konfederatów, którzy zginęli podczas bitwy pod Lanckoroną
- betonowy krzyż na Dziale Paleckim, upamiętniający stoczoną na tych polach bitwę 23 maja 1771 r.
- reprodukcja obrazu „Modlitwa konfederatów barskich przed bitwą pod Lanckoroną” Artura Grottgera z 1863 r. znajduje się w Muzeum Regionalnym w Lanckoronie
- murowana, domkowa kapliczka konfederatów barskich, przy żółtym szlaku w kierunku Jastrzębi. Wybudowana w 1910 r., na pamiątkę starcia wojsk konfederatów, pod dowództwem Kazimierza Pułaskiego, z armią rosyjską 1 listopada 1769. Wewnątrz

znajduje się figura Chrystusa upadającego pod krzyżem, a pod kapliczką mogiła poległych w bitwie z Moskalami

- tablica informacyjna obok ruin zamku na Górze Lanckorońskiej

c) Obiekty związane z II wojną światową

- Sułkowice – pomnik ofiar pacyfikacji 24 lipca 1943 r., na rynku obok starej szkoły
- pomnik w dolinie Gościbii w Harbutowicach – ustawiony w 1985 r. staraniem środowisk kombatanckich, na pamiątkę działań partyzanckich w rejonie Gościbii. Składa się z trzech głazów: środkowy dedykowany partyzantom stacjonującym w okolicy (oddziałom AK, AL, grupie terenowej AL z Rudnika oraz sowieckiemu oddziałowi zwiadowczemu „Głos”), natomiast boczne upamiętniają Dzień odwetu AK oraz potyczkę pod Izdebnikiem.
- leśniczówka na Gościbii – budynek istniejący od XIX w., stanowił gajówkę rodu Montleart, a później Habsburgów. W okresie II WŚ był kwaterą oddziałów partyzanckich. 6 grudnia 1944 r. podczas niemieckiej obławy przy gajówce zginął Ludwig Zaręba ps. „Szczur” – partyzant oddziału AK „Limba”
- Rudnik – pomnik ofiar pacyfikacji (przy kościele)
- Jawornik – pomnik ofiar pacyfikacji (przy drodze, na zjeździe z Rudnika)
- Sucha Polana – pomnik AK i ołtarz polowy
- Zawadka – pomnik upamiętniający pacyfikację miejscowości, dokonaną przez niemieckie oddziały policyjne 29 listopada i 4 grudnia 1944 r. w odwecie za pomoc tamtejszych mieszkańców partyzantom
- Sanktuarium Czynu Zbrojnego 3 PSP AK „Harnaś” przy niebieskim szlaku pomiędzy Groniem a Stołową Górą
- Poręba – pomnik upamiętniający dwie bitwy partyzanckie stoczone 12 września (oddział „Pościg” pobił niemiecką kolumnę pacyfikacyjną) i 21 listopada 1944 r. (oddziały „Żelbetu” skutecznie obroniły się przed atakującym wieś batalionem SS)
- Barwałd Dolny – bunkry i pozostałości umocnień z II WŚ
- Glichów – pomnik upamiętniający bitwę o tzw. most glichowski 12 września 1944 r.
- kwatery na cmentarzach m.in. Dobczyce, Myślenice, Sułkowice

d) Skanseny i zabytkowe obiekty drewniane

Skansen w Dobczycach obok ruin zamku, powstał w latach 1968-74. Składają się na niego zabudowania wiejskie z okolic Dobczyc i Myślenic. Najciekawsze budowle: karczma „Na Zbóju” z 1830 r. przeniesiona z Krzyszkowic; spichlerz zbożowy z 1863 r. z imitacją murowanego paleniska kowalskiego oraz ekspozycją narzędzi i wyrobów kowalskich; wozownia z 1868 r. odbudowana współcześnie oraz serownik (następnie przekształcony w kurnik) z 1890 r. przeniesiony z majątku Gaik w Brzezowej.

Drewniane kościoły:

- Łętownia – pw. ŚŚ. Szymona i Judy Tadeusza (XVIII w.)
- Krzczów – pw. Św. Wojciecha (XVI/XVII w.) – przeniesiony z Łętowni
- Skomielnia Czarna – kaplica dworska pw. Nawiedzenia NMP (XVIII w.)
- Skawinki – pw. Św. Joachima na planie krzyża greckiego (XVIII w.) – przeniesiony z Przytkowic
- Trzemeśnia – pw. Św. Klemensa (XVIII w.)

- Barwałd Dolny – pw. Św. Erazma, wieża połączona z prezbiterium (XVIII w.)
- od 1983 do 1985 r. trwało przeniesienie i rekonstrukcja drewnianego kościoła z Jawornika, który dzisiaj znajduje się w nowohuckich Krzesławicach

Inne drewniane obiekty:

- wieże przy remizach strażackich, w których suszy się węże gaśnicze: Jasienica, Brody
- budynki starych kuźni kowalskich w Sułkowicach, Bogdanówce, Stróży (XIX-XX w.)
- drewniana dzwonnica loretańska w Baczynie z 1887 r.
- młyn wodny Łętochy w Stróży (XIX w.)

3. Inne

a) Muzea i izby regionalne

- Muzeum Regionalne im. prof. Antoniego Krajewskiego w Lanckoronie
- Muzeum Niepodległości w Myślenicach (ekspozycja przeniesiona z Domu Greckiego)
- Muzeum Regionalne PTTK im. Władysława Kowalskiego z siedzibą na zamku w Dobczycach
- Dwór w Stryśzowie – Oddział Zamku Królewskiego na Wawelu
- Izba Regionalna Kliszczaków w Pcimiu
- Izba Regionalna im. Emila Wacyka w Makowie Podhalańskim
- Izba Regionalna w budynku starej szkoły w Sułkowicach
- Ekomuzeum u Pana Andrzeja Słoniny w Bogdanówce – stworzone w ponad 100-letniej stodole, kolekcja dawnych sprzętów gospodarczych i rolniczych Kliszczaków
- Dom Ludowy – Galeria Rzeźby Ludowej w Skomielnej Czarnej – ekspozycja zawiera dzieła rzeźbiarskie i malarskie artystów pochodzących z regionu m.in. Józefa Wrory, Franciszka Jędrocha, Zdzisława Słoniny, Stanisława Wintera
- Ośrodek edukacyjny przy schronisku na Kudłaczach. Posiada dwie ekspozycje: „Lotnicze ślady na ziemi myślenickiej” oraz „Izba Pamięci drugiej wojny światowej”

b) Wydarzenia, imprezy cykliczne

- imprezy Tygodnia Kultury Beskidzkiej w Makowie Podhalańskim
- „Anioł w miasteczku” w Lanckoronie
- Rajd Szlakami Konfederatów Barskich w Lanckoronie
- Jarmark Świętojański w Lanckoronie
- Misterium Męki Pańskiej połączone z obchodami Niedzieli Palmowej w Kalwarii Zebrzydowskiej
- „Odpust na Kalwarii” – obchody święta Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny 15 sierpnia
- „Tuka” – święto ziemniaka w Bogdanówce, podtrzymywanie tradycji kopania ziemniaków nie tylko dla lokalsów ;)
- dożynki gminne

c) Zwyczaje

- Podłazy – odwiedzanie domów sąsiadów, rodziny i obsypywanie mieszkań owsem w Św. Szczepana lub Nowy Rok
- Obrzęd Jezuska Palmowego – zachowany tylko w Tokarni. W Niedzielę Palmową wierni wożą drewnianą figurę Jezusa, jadącego na osiołku (autorstwa Józefa Wrory)

- Dziady śmiguśne w Wiśniowej i Lipniku – w drugi dzień Świąt Wielkanocnych, chłopcy przebierają się nie rzadko w damskie stroje, oblewają dziewczyny wodą
- Palenie Judasza – popularny do dzisiaj zwyczaj spalania słomianej kukły nabijanej na wysokie pale wieczorem w Wielki Czwartek

V. ZAGOSPODAROWANIE TURYSTYCZNE

1. Schroniska i inna baza noclegowa

- Schronisko PTTK na Kudłaczach (1991 rok, schronisko górskie położone najbliżej Krakowa)
- Dom Wycieczkowy PTTK na Zarabiu w Myślenicach
- Totus Tuus Ośrodek Wypoczynkowo-Rekolekcyjny w Zembrzycach
- istniały plany budowy baczki turystyki kwalifikowanej na Koskowej Górze
- w Porębie pod Kamiennikiem ośrodek letniskowy Huty im. Lenina (powstał w latach 60. i 70. XX w.)

2. Szlaki

a) Mały Szlak Beskidzki (kolor czerwony): Zembrzyce – Starowidz – Chełm – Palcza – Bieńkowska Góra – Babica – Trzebuńska Góra – Plebańska Góra – Myślenice – Uklejna – Śliwnik – Łysina – Lubomir – Przeł. Jaworzyce – Wierzbanowska Góra – Przeł. Wielkie Drogi

b) Inne długodystansowe:

- kolor niebieski

– Brzeźnica–Kacwin: Brody – Lanckorona – Przeł. Sanguszkowski – Krowia Góra – Bieńkowska Góra – poniżej szczytu Koskowej Góry – Syrkówka – Przeł. Jabconiówka – Groń – Grzybkówka – Jordanów

– Swoszowice–Szczawa: Myślenice – Trzemeśnia – Trupielec – Ostrysz – Glichowiec – Raciechowiec

- kolor żółty

– Przeł. Wrotka – Skawinki – Lanckorona – Sułkowice – Barnasiówka – Myślenice
– Maków Podhalański – Stańkowa – Przysłopski Wierch – Koskowa Góra – Parszywka – Kotoń
– Pcim – Krzywicka Góra – Działek
– Targoszówka–Wieliczka: Jordanów – Kowalówka – Zembalowa – Lubień – Kamionka – Patryja
– Łysina – Przeł. Sucha – Kamiennik – Przeł. Zasańska – Ostrysz – Dobczyce

- kolor zielony

– Osielec – Słona Grapa – Tylawska Góra – Groń – Stołowa Góra – Skomielna Czarna – Więciórka – Groń – Stróża

– Kalwaria Zebrzydowska – Żar – Stronie – przeł. Wrotka – Mysia Góra – Budzów – Maków Podhalański

c) Inne:

- Szlak turystyczny „Podbabiogórskie Szachowiska” z wiatami wyposażonymi w plansze szachowe w gminie Budzów
- Małopolski Szlak Świętego Jakuba
- Ścieżka spacerowa „Niezapominajka” w Kornatce
- Szlak konfederatów tatrzańskich w Bogdanówce

3. Ośrodki narciarskie

- Myślenice Ski – kompleks narciarski na Chełmie na Zarabiu z czterema trasami zjazdowymi o różnej skali trudności (w tym jedna FIS)
- Szklana Góra Ski – stok narciarski usytuowany w Harbutowicach
- Skomielna Czarna
- Wierzbanowa

4. Inne atrakcje turystyczne

– Obserwatorium na Lubomirze im. Tadeusza Banachiewicza – udostępnione dla turystów od 2007 r. Pierwsze obserwatorium na Lubomirze wybudowano w 1922 r., dzięki uprzejmości księcia Kazimierza Lubomirskiego, który podarował ziemię pod budowę. Pomysłodawcą był prof. T. Banachiewicz. Przed II WŚ odkryto dwie komety: 1925 r. – Lucjan Orkisz (kometa Orkisz), 1936 r. – Władysław Lis (kometa Kaho-Kozik-Lis). W 1926 r. pracownicy zaobserwowali zjawisko zorzy polarnej, a rok później zjawisko tzw. zielonego promienia. 15 września 1944 r. budynek został spalony przez Niemców.

- Wyciąg krzesełkowy na Chełm w Myślenicach
- Wieża widokowa na Chełmie

VI. OSOBY ZWIĄZANE Z REGIONEM

Mikołaj Rej – XVI-wieczny poeta, który przebywając w dworach Wawrzyńca Spytko Jordana w Mogilanach i Myślenicach pisał *Żywot człowieka poczciwego*.

Marcin Radocki – nauczyciel szkółki parafialnej w Pcimiu, był jednym z przywódców chłopskiego powstania Kostki Napierskiego w 1651 r. Organizator oddziałów chłopskich oraz autor uniwersałów powstańczych. Został stracony na krakowskich Krzemionkach.

Jalu Kurek z Naprawy (1904-1983) – poeta, prozaik, przedstawiciel Awangardy Krakowskiej. Osobliwe imię nadano mu na pamiątkę zwycięstwa Japończyków nad Rosjanami nad rzeką Jalu (granica Chin i Korei Północnej). Najpopularniejsze dzieła: *Grypa szaleje w Naprawie*, *Księga Tatr*, *Nad Czorsztyńnem się błyska*, *Woda wyżej*.

Jan Sałapatek „Orzeł” (1923-1955) – ostatni bojownik podziemia. Pochodził z Jachówki.

Rozalia Celakówna (1901-1944) – polska mistyczka, pielęgniarka oraz służebnica Boża, pochodziła z Jachówki. Od 1996 r. trwa jej proces beatyfikacyjny.

Kazimierz Moskal (ur. 1967) – rodowity sułkowiczanie. Sportową karierę rozpoczynał w klubie Gościbia. W przeszłości był piłkarzem krakowskiej Wisły, a w 2015 r. trenował piłkarzy Wisły.

Andrzej Bargiel (ur. 1988) – narciarz i himalaista, jako pierwszy w historii zjechał na nartach z ośmiotysięczników Broad Peak i K2 (2018 r.), zwyciężył i pobił rekord trasy w Elbrus Race (2010 r.), rekord szybkości w zdobyciu Śnieżnej Pantery, pochodzi z Łętowni.

Józef Marek (1900-1958) – pochodzący ze Skawinek, inicjator zakładania wysoko wydajnych sadów owocowych na ziemi limanowskiej w okresie międzywojennym.

Ks. Piotr Dankowski „Jordan” (1908-1942) – ur. w Jordanowie, za czynny udział w ruchu oporu, więziony w Tarnowie, zginął w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz, w Wielki Piątek 1942 r. z kłodą na ramionach. Beatyfikowany w 1999 r. przez Ojca Świętego Jana Pawła II. Jest patronem kleryków i kapłanów archidiecezji krakowskiej.

VII. MIEJSCOWOŚCI

Myślenice

- ruiny fortalicji (tu stołu, wieży obronnej otoczonej wałem ziemnym i masywnym płotem) z XIII w.
- kościół cmentarny pw. Św. Jakuba na Stradomiu (XV w.)
- kościół parafialny pw. Narodzenia NMP z XV w. wraz z cudownym obrazem
- Dom Grecki – dawny zajazd (koniec XVIII w.), wybudowany przy ówczesnym gościńcu lwowsko-wiedeńskim
- budynek sądu, ratusz, kamienice przy rynku (nr 2 i 4) oraz budynek straży pożarnej projektu Jana Sas-Zubrzyckiego
- fontanna „Tereska” z 1893 r. – taki sam posąg znajduje się m.in. w Razgradzie w Bułgarii (fontanny tego typu pochodzą z tej samej czeskiej odlewni)
- budynek Szkoły Podstawowej nr. 1 (1869-77) ufundowany przez właścicielkę Krzyszkowic księżną Augustę Montleart
- Pomnik Niepodległości z nazwiskami mieszkańców powiatu, uhonorowanych Krzyżem Wojennym Virtuti Militari
- figura św. Floriana z 1776 r.
- cmentarz żydowski na Szubiennej Górze, tuż przy „Zakopiance”, z 11 zachowanymi płytami nagrobnymi. Założony w 1874 r. przez Gminę Izraelicką w Myślenicach

Dobczyce

- ruiny zamku Kazimierza Wielkiego (XIII/XIV w.) wraz ze skansenem
- kościół pw. Św. Jana Chrzciciela na Górze Zamkowej w stylu józefińskim, obok kamienna dzwonnica i lipa Marysieńka
- fragment dawnych murów miejskich

Jordanów

- ratusz, kościół, budynek sądu i kamienica Stolarskich projektu Jana Sas-Zubrzyckiego
- dwór w Chrobaczem (XVIII w.) – mieszkał tam m.in. Edward Get-Getyński
- zajazd Poczekaj (XVIII w.)
- kirkut

Kalwaria Zebrzydowska

- kościół i klasztor bernardynów (powstał w latach 1600-1617 za sprawą Mikołaja Zebrzydowskiego), cudowny obraz Matki Boskiej Kalwaryjskiej
- Kalwaria z ponad 40 kaplicami, Skawinka – Cedron, Lanckorońska Góra – Góra Oliwna, Żar – Golgota (wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 1999 r. jako: „Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczny i krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy”)
- ruiny zamku książąt oświęcimskich na Górze Żar (XIV w.)
- cmentarz wojenny z 1915 r. z grobem muzułmanina

Brody

- Dwór Brandysa z I poł. XIX w. – w 1923 r. podpisano w nim tzw. Pakt lanckoroński (koalicja pomiędzy PSL-Piast a partiami prawicowymi, poprzedzająca tworzenie rządu Wincentego Witosa)
- zabudowania dawnej winiarni „Brodvin”

Lanckorona

- ruiny zamku Kazimierza Wielkiego

- zabytkowa, małomiasteczkowa zabudowa rynku
- Muzeum Regionalne im. prof. Antoniego Krajewskiego w najstarszym domu na rynku
- kaplica konfederatów barskich
- kościół parafialny pw. Św. Jana Chrzciciela, którego elementy pochodzą z XIV w.
- kościółek Św. Krzyża przy cmentarzu (2 poł. XIX w.)
- wille m.in. Słoneczna, Tadeusz, Willa Róż, Pod Zamkiem

Maków Podhalański

- kościół pw. Przemienienia Pańskiego (XVII-XIX w.) – Sanktuarium Matki Bożej Opiekunki i Królowej Rodzin
- ruiny huty żelaza Maurycy z 1844 r. wraz z pozostałościami wielkiego pieca na stokach Makowskiej Góry

Izdebnik

- w XIX w. w dworze arcyksięcia Rainera Habsburga z Żywca prężnie prosperowała „Fabryka Wódek Zdrowotnych Jego ces. i król. Wysokości Arcyksięcia Rainera”, której wyroby cenione były w całej Europie
- budynek poczty konnej przy drodze cesarskiej z XVIII w. – przebywał w nim F. Chopin podczas powrotu z Wiednia

Kasinka Mała

- kościół Nawiedzenia NMP projektu Jana Sas-Zubrzyckiego

Sułkowice

- zabytkowy budynek starej szkoły z 1883 r.
- pomnik ofiar pacyfikacji Sułkowic (24 lipca 1943 r.) wzniesiony w 1975 r. w miejscu kaźni, zaprojektowany przez Leona Suzina, ufundowany przez mieszkańców
- kościółek pw. Św. Zofii z ok. 1825 r., w jego miejscu stał wcześniej podobny obiekt fundowany przez Jana Zebrzydowskiego

VIII. CIEKAWOSTKI

- Kopiec Józefa Piłsudskiego w Osieczanach – usypany przez młodzież zrzeszoną w Związku Młodzieży Wiejskiej pod przewodnictwem Stefanii Batko w 1936 r. Kopiec ma 5-6 m licząc od jego podstawy
- w prywatnym domu obok Sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej, kręcony był fragment filmu *Vinci*
- Sułkowice – na początku 2011 r. w firmie Edex-Pol został poddany gruntownej renowacji, prostowaniu i konserwacji najbardziej znany na świecie napis „Arbeit macht frei”, z bramy niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz. Renowacja była wymagana po jego kradzieży w grudniu 2009 r.
- „Sułkowicka Krzonówka” (Chrzanówka) – 1 grudnia 2010 r. została wpisana na Listę Produktów Tradycyjnych prowadzoną przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Jest to zupa gotowana na serwatce, tylko w niedzielę Zmartwychwstania. Tradycja mówi, że do jej powstania wykorzystywano wszystkie resztki po śniadaniu wielkanocnym z poświęconych potraw (zarówno wędliny, jak i jajka – zresztą tak jest do dzisiaj). Jednak jej podstawę stanowi chrzan. W dawnych czasach, kiedy panowała bieda, roślinę tę można było „ukopać” i pozbierać za darmo na polach

- Kult Świętego Onufrego (figury: Chełm nad Stryżowem XVI w., Strońska Góra XVIII w., kaplica cmentarna w Zembrzycach, kościół w Gdowie na Pogórzu Wielickim)
- pierwowzór słynnej pieśni legionowej *Białe róże*, znanej również pod tytułem *Rozkwitały pąki białych róż* – był ułożony w Makowie w drugiej połowie 1914 r., tekst napisał aptekarz z Makowa, Jan Lankau
- na Urbaniej Górze w Tokarni znajduje się Kalwaria Tokarska wybudowana w latach 1982-2000. Figury wykonał lokalny artysta p. Józef Wrona.

IX. Mapy, literatura i strony internetowe

Beskid Makowski (Średni)- skala 1:50 000, wyd. Compass

Ziemia Myślenicka- skala 1:55 000, wyd. Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Między Dalinem i Gościbią”, 2014

Bodnar R., Klimala E., Lanckorona. Miasteczko na wzgórzu, 2007, Kraków

Boryczko A., Sadowski P., Stoszek M., Wokół Dalina i Gościbii, przewodnik turystyczny Lokalnej Grupy Działania „Między Dalinem i Gościbią, 2013, Myślenice-Sułkowice

Dyląg D., Sadowski P., Beskid Myślenicki, 2005, Pruszków

Gąsowski T., Myślenice, monografia miasta, 2012, Myślenice-Kraków

German K., Czeppe Z., Monografia Ziemi Myślenickiej, III t.- geografia, 1993, Kraków

Kowalski W., Staśko J., Dobczyce, przeszłość i teraźniejszość, 1969, Kraków

Książkiewicz M., Karpaty, Budowa geologiczna Polski, Tom IV, Tektonika cz. 3, 1972, Warszawa

Matuszczyk A., Beskid Średni- przewodnik turystyczny, 1984, Warszawa-Kraków

Reinfuss R., Monografia powiatu myślenickiego- historia, 1970, Kraków

Reinfuss R., Monografia powiatu myślenickiego- kultura ludowa, 1970, Kraków

Sadowski P., Monografia Gminy Sułkowice, 2006, Sułkowice

Zinkow J., Wokół Kalwarii Zebrzydowskiej i Lanckorony, 2000, Kalwaria Zebrzydowska

http://www.cotg.pttk.pl/encyklopedia_tresc.php?id=171&szukaj

<http://www.1939.pl/bitwy/niemcy/obrona-jordanowa/index.html>

<http://www.kudlacze.pttk.pl/>

<http://www.myslenice.pl/>

<http://www.kluszczacy.pl/>

<http://www.kalwaria.eu/>

<http://www.jezioromucharskie.pl>

W tym miejscu składam serdeczne podziękowania wszystkim tym, którzy wnieśli wkład w powstanie tej pracy, poprzez skrupulatne sprawdzanie tekstu pod względem merytorycznym i edytorskim, a także podzielenie się wszelkimi uwagami, informacjami i ciekawostkami z terenu Beskidu Makowskiego.

Szczególne podziękowania należą się: Marceli Bagierek, Michałowi Gawlikowi, Grzegorzowi Chlewickiemu i Piotrkowi Pańczyszynowi.

Paulina Węgrzyn (paula.wegrzyn1@gmail.com)